

ПрАТ «ВНЗ» МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Навчально-науковий інститут управління, економіки та бізнесу

Кафедра управління персоналом та економіки праці

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Директор ННІУЕБ

_____ І.А Семенець-Орлова
"____" _____ 2024 р.

Схвалено на засіданні кафедри УПЕП
Протокол № 1 від "30" серпня 2024 р.
Завідувач кафедри

_____ Г. А. Дмитренко

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Ергономіка

спеціальності: _____ 051 «Економіка» _____
(шифр і назва спеціальності)

освітнього рівня _____ бакалавр _____
(назва освітнього рівня, ОКР)

Освітньої програми: **«Управління персоналом та економіка праці»**

Київ МАУП 2024

Розробник силябусу навчальної дисципліни:

Головач Наталія Василівна - кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці _____

(підпис)

Викладач:

Головач Наталія Василівна - кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці _____

(підпис)

Силябус розглянуто на засіданні управління персоналом та економіки праці
Протокол від "30" серпня 2024 р. № 1

Завідувач кафедри _____ Г.А.Дмитренко
(підпис)

Силябус перевірено

28.08.2024 р.

Заступник директора _____ І .І. Каліна

Загальна інформація про навчальну дисципліну

Назва навчальної дисципліни	Ергономіка
Шифр та назва спеціальності	051 «Економіка»
Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
Статус дисципліни	вибіркова
Кількість кредитів і годин	3 кредита/90 год Лекції : 24 Семінарські заняття: 12 Самостійна робота студентів: 54
Терміни вивчення дисципліни	8 семестр
Мова викладання	українська
Вид підсумкового контролю	залік
Сторінка дисципліни на сайті	http://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/instituti/institut-ekonomiki/kafedra-ekonomiki.htm

Загальна інформація про викладача. Контактна інформація.

	<i>Головач Наталія Василівна</i>
	кандидат педагогічних наук
	доцент
	професор кафедри управління персоналом та економіки праці
Дисципліни, які викладає НПП	Вступ до спеціальності «Економіка», Управління персоналом, Мотивація персоналу, Розвиток персоналу, Служба персоналу, Маркетинг персоналу, Просемінар з економіки та управління персоналом, Психологія виробничих груп, Теорія і практика само менеджменту, Міжпредметний тренінг з управління персоналом, Ергономіка
Напрями наукових досліджень	Економіка, управління персоналом, мотивація персоналу, розвиток персоналу, управління трудовим потенціалом, стратегія розвитку освіти, формування та розвиток громадянського суспільства
Посилання на реєстри ідентифікаторів для науковців	https://orcid.org/0000-0002-6215-6575 https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=HYF-CfMAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate
Контактна інформація викладача:	
E-mail:	n_golovach@ukr.net
Контактний тел.	+38(097)8855323
Телефон кафедри	(044) 490-95-00, вн. 15-14
Портфоліо викладача на сайті кафедри/Інституту/Академії	https://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/instituti/institut-ekonomiki/kafedra-upravlinnya-personalom-ekonomiki-praci.html

Анотація курсу. Курс "Ергономіка" присвячений вивченню наукових основ гармонізації взаємодії між людиною та її середовищем праці. Студенти отримують знання про принципи, методи й засоби проектування робочих місць, обладнання, побутових приладів, меблів, а також друкованої та рекламної продукції з урахуванням фізіологічних, психологічних та соціальних характеристик людини.

Мета курсу

Метою курсу є формування у студентів системних знань і практичних навичок аналізу та проектування ергономічно обґрунтованих робочих місць, обладнання та об'єктів довкілля з урахуванням антропометричних, фізіологічних, когнітивних та естетичних особливостей людини.

Завдання курсу

1. Ознайомити студентів з основними поняттями, завданнями та принципами ергономіки.
2. Вивчити антропометричні властивості людини та їхній вплив на проектування.
3. Розглянути ергономічні вимоги до робочих місць, побутових приладів та довкілля.
4. Вивчити чинники навколишнього середовища та їхній вплив на продуктивність і комфорт людини.
5. Опанувати методи ергономічних досліджень.
6. Розробити підходи до створення естетично й ергономічно обґрунтованої продукції та середовища.

Очікувані результати

Після вивчення курсу студенти будуть здатні:

1. Застосовувати принципи ергономіки для проектування робочих місць та обладнання.
2. Враховувати антропометричні, фізіологічні та когнітивні властивості людини у своїй професійній діяльності.
3. Аналізувати вплив чинників довкілля на продуктивність і комфорт.
4. Використовувати методи ергономічних досліджень для оцінювання якості середовища праці та побуту.
5. Проектувати естетичну та ергономічну продукцію для друку, реклами й побуту.
6. Розуміти взаємозв'язок між ергономікою, довкіллям та естетичними аспектами.

Пререквізити та постреквізити навчальної дисципліни: Курс "Ергономіка" тісно пов'язаний із такими дисциплінами: Фізіологія та анатомія людини: для врахування антропометричних та фізіологічних особливостей. Основи проектування: для розробки ергономічних рішень у побутовій та промисловій сфері. Охорона праці: для створення безпечного та комфортного робочого середовища, Організація праці, раціоналізація трудових процесів

Програмні компетентності.

Компетентність	Ступінь сформованості компетентності	Оцінювання
Здатність визначати та розв'язувати складні задачі та проблеми формування та управління групами	Повністю. Співвідноситься з метою курсу	Підсумкове (залік)
Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу	Частково, в аспекті виконання завдань, передбачених професійною діяльністю за спеціалізацією освітньої програми	Поточне, рубіжне (модульний контроль), підсумкове (залік)
Здатність формулювати професійні задачі в сфері економіки та розв'язувати їх, обираючи належні напрями і відповідні методи для їх розв'язання, беручи до уваги наявні ресурси.	Частково. Разом з іншими освітніми компонентами освітньої програми	Поточне, рубіжне (модульний контроль), підсумкове (залік)

Здатність обґрунтовувати управлінські рішення щодо ефективного розвитку суб'єктів господарювання	Частково. Разом з іншими освітніми компонентами освітньої програми	Поточне, рубіжне (модульний контроль), підсумкове (залік)
Здатність практично застосовувати набуті теоретичні знання в системі управління виробничими конфліктами	Частково. Разом з іншими освітніми компонентами освітньої програми	Поточне, рубіжне (модульний контроль), підсумкове (залік)
Компетентність	Ступінь сформованості компетентності	Оцінювання

Зміст навчальної дисципліни.

№	Курс <u>4</u> Семестр <u>8</u> Обсяг в кредитах ЄКТС /Всього годин у семестрі <u>120</u> Назва теми	Кількість годин, з них:						Примітка
		лек-ції (Л)	семінар. зан. (СЗ)	практ., лаб. зан. (ПЗ, ЛЗ)	інд.-конс. роб. (ІКР)	сам. роб. студ. (СРС)	фор-ма контролю	
Змістовий модуль I. Основи ергономіки та вимоги до проектування								
1.	Предмет та завдання ергономіки. Основні поняття ергономіки	4	1		9		У	
2	Ергономічні вимоги та фактори, що їх визначають	4	1		9		У	
3	Антропометричні властивості людини: Врахування фізіологічних особливостей при проектуванні робочого середовища	4	1		9		СР, У,Т	МК
Змістовий модуль II. Ергономіка робочих місць та довкілля								
4.	Фактори навколишнього середовища	4	1		9		У	
5.	Методи ергономічних досліджень	4	2		9		У	
6.	Ергономічні вимоги до проектування робочих місць для офісної роботи	6	1		9		СР	
7.	Ергономіка та проектування побутових приладів та меблів	4	2		9		У	
8.	Ергономіка та проектування робочих місць промислового обладнання	6	1		9		СР	
9	Ергономічна та естетична якість друкованої рекламної продукції	4	2		9		У	
10	Ергономіка довкілля: Врахування зовнішніх чинників у проектуванні робочого середовища	4	2		9		У	
11	Ергономіка в інтер'єрі офісу: проектування комфортного робочого простору	6	1		9		СР	
12	Ергономічний дизайн та його вплив на економічну ефективність організацій	6	2		9		СР, У,Т	МК
	ВСЬОГО – 120 год.	36	12	-	72			

Форми контролю: усне опитування – У
 контрольні роботи – КР
 перевірка конспектів – ПК
 перевірка завдань для самостійної роботи – СР
 тестування – Т
 модульний контроль – МК

Технічне й програмне забезпечення /обладнання – програми та сервіси для перевірки оригінальності текстів (Plagiatus, Antiplagiat, Unicheck). Ознайомитися із наявними в Академії програмами і сервісами можна: корп. №24)

- Передбачає автоматизацію розрахунку та обліку заробітної плати в програмі, автоматизацію діяльності як менеджерів по персоналу, які приймають рішення по різним аспектам управління персоналу, розміру заробітної плати персоналу, так і бухгалтерів – для розрахунків заробітної плати.

9. Політика курсу - Передбачає роботу в команді.

- Клімат в аудиторії є дружнім, творчим, відкритим до конструктивної самоіронії.
- Виконання завдань у встановлений термін.
- Відпрацювання пропущених занять можливе під час самостійної підготовки та консультацій викладача.
- Дотримання академічної доброчесності.
- Презентації та доповіді мають бути авторськими і оригінальними.

10. Зміст дисципліни: Курс складається з двох змістових модулів. Кожен модуль, у свою чергу, складається з лекційної та семінарської частин:

- **Змістовий модуль 1 «Основи ергономіки та вимоги до проектування»** (лекційні теми 1-, семінарські теми 1-3);
- **Змістовий модуль 2 «Ергономіка робочих місць та довкілля»** (лекційна тема 4-12, семінарські теми 4-12).

11. Форми і методи навчання.

Основними видами навчальних аудиторних занять є **лекції, семінарські заняття, консультації**.

При викладанні **лекційного матеріалу** передбачено поєднання таких форм і методів навчання, як лекції-бесіди, лекції-візуалізації.

Лекція-бесіда забезпечує безпосередній контакт викладача з аудиторією і дозволяє привернути Вашу увагу до найбільш важливих питань теми лекції, визначити у процесі діалогу особливості сприйняття навчального матеріалу. Ви маєте можливість обмірковувати поставлені запитання, робити самооцінку рівня своєї підготовки, навчитися самостійно формулювати висновки і узагальнення.

Лекція-візуалізація включає візуальну форму подачі лекційного матеріалу технічними засобами навчання. Читання такої лекції зводиться до розгорнутого або короткого коментування викладачем візуальних матеріалів, що переглядаються.

При проведенні **семінарських занять** передбачено поєднання таких форм і методів навчання як робота у малих групах, рольові ігри, дискусія, публічний виступ, групові проекти та кейс-завдання.

Ви працюєте з інформацією вдома, зокрема з використанням мережі Інтернет (*див. рекомендовану літературу*), під час занять виконуєте усні та письмові завдання, виступаєте з доповідями і презентаціями, підготовленими як групою так і індивідуально, моделюєте поведінку у конкретних професійних ситуаціях. Програмою курсу передбачено такі проекти:

- Виступ за темою **індивідуального завдання** (*тематика і критерії оцінювання див.: Робоча навчальна програма дисципліни*).
- Виступ-інформування за темами семінарських занять;
- Графоаналітичні завдання;
- Розрахункові завдання.

12. Оцінювання знань здійснюється відповідно до «Положення про оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти у ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (<https://drive.google.com/file/d/1ENRncPY-dU2qLke7awVKn1OdfG88Hg8D/view>).

Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	3	3	12	12
Відвідування семінарських занять	1	2	2	10	10
Відвідування практичних занять	-	-	-	-	-
Робота на семінарському занятті	10	2	20	10	100
Робота на практичному занятті	-	-	-	-	-
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-	-	-
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	3	15
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25
Виконання ІНДЗ	30	-	-	-	-
Разом	-	-	55	-	162
Максимальна кількість балів:					247
247:100=2,47. Студент набрав Х балів; Розрахунок: $X:2,47 =$ загальна кількість балів.					-

13. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання.

Під час вивчення курсу виконуються завдання для самостійних робіт до кожної з 15 тем (завдання до самостійної роботи див.: Робоча навчальна програма дисципліни). **Критерії оцінювання:**

- змістовність – 4 бали
- відповідність темі та вимогам оформлення – 1 бали.

Максимальна кількість балів за самостійну роботу – **5 балів**.

14. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

Модульний контроль відбувається в кінці вивчення блоків змістових модулів і здійснюється у вигляді виконання індивідуальних завдань-кейсів у формі презентації за тематикою **самостійного вивчення матеріалу** відповідного змістового модуля (5 хв. зі слайдами).

Під час модульного контролю оцінюються такі компоненти:

- Слайди до презентації – 3 балів
- Повнота розкриття теоретичного питання теми – 10 балів
- Тестове завдання – $5 \cdot 1 \text{ бал} = 5$ балів
- Якість інформації – 5 балів
- Самостійність та креативність – 2 балів

Максимальна кількість балів - 25 балів.

15. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання:

Залік.

Відбувається у формі екзамену згідно з «Положення про оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти у ПрАТ «ВНЗ «МАУП».

16. Орієнтовний перелік питань для семестрового комплексного контролю (див.: *Робоча навчальна програма дисципліни*).

Анкету-оцінку з метою оцінювання якості курсу буде надано по завершенню курсу.

17. Шкала відповідності оцінок

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
68-74	D	задовільно	
60-67	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

18. Рекомендовані джерела (література):

Основна:

Нормативно-правові акти

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, №254/96-ВР. Документ 254к/96-вр, поточна редакція — Тлумачення від 15.03.2016, підстава v001p710-16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Кодекс законів про працю України // ВВР України від 10.12.1971. – №322-VIII. Документ 322-08, поточна редакція від 12.06.2016 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

3. Закон України «Про колективні договори і угоди» // ВВР. – від 01.07.1993. – № 3356-XII. Документ 3356-12, чинний, поточна редакція від 01.01.2015

4. Закон України «Про оплату праці» // ВВР. – від 24.03.1995. – №108/95-ВР. Документ 108/95-вр, поточна редакція від 16.01.2016 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>

5. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» // ВВР. – 03.03.1998 р. – №137. Документ 137/98-вр, поточна редакція від 07.11.2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр>

6. Закон України «Про охорону праці» від 01.01.2004. – № 229-IV. Документ 2694-12, поточна редакція від 05.04.2015 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

7. ДСТУ ISO 6385 – 99. Ергономічні принципи проектування робочих систем. – К.:

8. Держстандарт України, 1999.

9. ДСТУ 3943 – 2000. Дизайн і ергономіка. Склад, виклад та зміст документації. – К.: Держстандарт України, 2000.

10. ДСТУ 3944 – 2000. Дизайн і ергономіка. Правила виконання дизайн-ергономічних робіт під час розроблення та поставлення продукції на виробництво. – К.: Держстандарт України, 2000.
11. ДСТУ 3963 – 2000. Дизайн і ергономіка. Класифікація і номенклатура дизайнових та ергономічних показників якості побутових машин та приладів. – К.: Держстандарт України, 2000.
12. ДСТУ 4055 – 2001. Дизайн і ергономіка. Номенклатура дизайнових та ергономічних показників якості продукції виробничо-технічного призначення. – К.: Держстандарт України, 2001.
13. ДСТУ EN 547 – 1 – 2001. Безпечність машин. Розміри людського тіла. Ч. 1. Принципи визначення розмірів отворів для доступу до робочих місць у машинах (EN 547-1:1996, IDT). – К.: Держстандарт України, 2001.
14. ДСТУ EN 547 – 2 – 2001. Безпечність машин. Розміри людського тіла. Ч. 2. Принципи визначення розмірів отворів для доступу (EN 547-2:1996, IDT). – К.: Держстандарт України, 2001.
15. ДСТУ EN 547 – 3 – 2001. Безпечність машин. Розміри людського тіла. Ч. 3.
16. Антропометричні дані (EN 547-3: 1996, IDT). – К.: Держстандарт України, 2001.
17. ДСТУ EN 614 – 1 – 2001. Безпечність машин. Ергономічні принципи проектування. Ч.1. Термінологія та загальні принципи (EN 614-1:1995, IDT). – К.: Держстандарт України, 2001.
18. ДСТУ EN 894 – 1 – 2001. Безпечність машин. Ергономічні вимоги до проектування індикаторів та органів керування. Ч. 1. Загальні принципи взаємодії людини з індикаторами та органами керування. (EN 894-1:1997, IDT). – К.: Держстандарт України, 2001.
19. ДСТУ EN 894 – 2 – 2001. Безпечність машин. Ергономічні вимоги до проектування індикаторів та органів керування. Ч. 2. Індикатори (EN 894-2:1997, IDT). – К.: Держстандарт України, 2001.
20. ДСТУ EN 894 – 3 – 2003. Безпечність машин. Ергономічні вимоги до проектування індикаторів та органів керування. Ч. 3. Органи керування (EN 894-3:2000, IDT). – К.: Держстандарт України, 2003.
21. ДСТУ ISO 8995 – 2003. Принципи зорової ергономіки. Освітлення робочих систем усередині приміщень (ГОСТ ИСО 8995–2002, IDT). – К.: Держстандарт України, 2003.
22. ДСТУ EN ISO 10075 – 2 – 2004. Ергономічні принципи визначення психічного робочого навантаження. Ч. 2. Принципи проектування (EN ISO 10075-2:2000, IDT). – К.: Держстандарт України, 2004.

Основна література

23. Акулов М. Г. Економіка праці і соціально трудові відносини: Навч. посіб/ Акулов М. Г., Драбаніч А. В., Євась Т. В. та ін. - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 328 с.
24. Бабенко А.Г., Бондаревська К.В. Нормування праці : навчально-наочний посібник для студентів денної та заочної форм навчання. – Вид. 2-ге, доп. - Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2013. – 158 с.
25. Балабанова Л.В. Організація праці менеджера. Підручник. – 2-е вид-ня, перероб. та доп. / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – К.: ВД «Професіонал», 2017. – 416 с.
26. Грішнова О.А. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку [Монографія] / О. А.Грішнова, С. Р. Пасека, А. С. Пасека; за наук. ред. О. А. Грішнової. – Черкаси: Маклаут, 2011. – 360 с.
27. Данюк В. М. Організація праці менеджера : навч. посібн. / В. М. Данюк. - К. : КНЕУ, 2006. - 276 с.
28. Калина А.В., Калініна С.П. Менеджмент продуктивності: Навч. посіб. -К.: МАУП,2004. - 232 с.
29. Калина А. В. Організація та нормування праці в сучасному виробництві. – К.: МАУП, 2014. – 390с.
30. Калина А. В., Мінчан Н. Д. Визначні питання нормування праці. – Дрогобич, 2016. – 128с.
31. Колот А. М., Грішнова О.А., Герасименко О.О., Завіновська Г.Т., Петрова І. Л., Петюх В. М. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник/ За ред. А.М. Колота. - К.: КНЕУ, 2009. – 711 с.

32. Назарова Г. В. Н19 Організація та нормування праці [Електронний ресурс] : навчальний посібник / Г. В. Назарова, О. В. Іванісов, А. В. Семенченко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 339 с.
33. Сьомка С. Ергономіка та ергодизайн.-Ліра-К.2019, - 616с.
34. Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття / Академія мистецтв України; Інститут проблем сучасного мистецтва. — К. : Видавництво Інституту проблем сучасного мистецтва, 2002. — 472 с.
35. Універсальний словник-енциклопедія. — 4-те вид. — К.: Тека, 2006.
36. Чепан М.-Л. А. Ергономіка / Енциклопедія сучасної України. Том 9.Е-Ж. — К.: Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України, 2009.
37. Швець Н. Г. Раціоналізація трудової діяльності: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2004. — 94 с.

Додаткова

38. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. Збірник наук. праць. – №1(7). – 2014. – С. 34-42.
39. Даниленко В.Я. Дизайн. Підруч. для студ. – Х.: Вид-во ХДАДМ, 2003.
40. Дмитренко Г. А. Від ефективного управління трудовим потенціалом (персоналом) організацій до ефективного державного управління: проблеми впровадження системного підходу Наукові праці МАУП. — Серія : Економічні науки. — 2018. — Вип. 2 (56). — Київ : МАУП, ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. С.7-22.
41. Дмитренко Г. А. Якість трудового потенціалу організації в контексті ефективного управління персоналом / Г. А. Дмитренко, Л. С. Дорошенко, Н. І. Лапицька // Формування ринкових відносин в Україні. - 2019. - № 3. - С. 113-123.
42. Круть Ю. З. Хліборобська обрядова поезія слов'ян. - К., 1973.
43. Крушельницька О.В. Організація праці: Навчальний посібник / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. – Житомир: ЖДТУ, 2017 – 355 с.
44. Маслова С. О., Обіход С. В. Економіка праці та соціально-трудові відносини. - Навчально-методичний посібник. - Ж.: ЖДТУ, 2009. – 156 с.
45. Мельник В.І. Економіка праці: Навч.-метод. пос. / В.І. Мельник. – К.: КІБіТ, 2014.
46. Огородник М. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Конспект лекцій (видання 2-ге, доп. та перероб.)/ М. Огородник, М. Падюка. — Л.: НЛТУ України, 2013. – 164 с.
47. Печенюк Т. Кольорознавство: підручник для студ. вищих навч. закладів / Т. Печенюк. - К. :Грані-Т, 2010. - 192 с.
48. Червінська Л. П. Економіка праці: навч. посібник для ВНЗ / Л. П. Червінська. - К.: Центр учбової літератури, 2010. - 288 с.
49. Чернов В. І. Нормування праці : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / В. І. Чернов, Є. І. Оленич ; за ред. Є. І. Оленич. – Київ : КНЕУ, 2000. – 148 с.
50. Янковська Л.А. Менеджмент персоналу: підготовка та перепідготовка працівників підприємства: Навч. посіб. – Л.: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2005. – 196 с.

Інформаційні Інтернет ресурси

51. Сайт HR-Ліга – Спільнота кадровиків та спеціалістів з управління персоналом // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.hrliga.com.
52. Статистичні дані Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.